

KÁDÁR TAMÁS

Az 1272. évi székesfehérvári „palotaforradalom”

1272. augusztus és szeptember fordulója táján, alighanem néhány nappal vagy héttel IV. László király megkoronázása előtt a magyar főurak egy csoportja fegyveres támadást intézett V. István özvegye, Erzsébet királyné Székesfehérvár közelében állt udvarháza ellen. Akciójuk sikertelen maradt, de az incidensnek, amellet, hogy rávilágított a bárói elit mély belső megosztottságára, fontos következményei voltak. A támadás vezetőit a kutatás régóta és egyöntetűen Monoszló nembeli Egyeddel és Gergellyel azonosítja, az akció hátterét, indítékát és célját illetően azonban már megoszlanak a vélemények. Egyebek mellett – egykorú német források közlése nyomán – felmerült, hogy a két báró IV. László erőszakos félreállításával annak unokabátyját, Béla macsói herceget akarta trónra juttatni. Ez meglátásunk szerint több szempont alapján is szerfelett valószínűtlen, és a kútfők szövegének pontos értelmezéséből sem következik nyilvánvalóan, hogy Egyedéknek ilyesféle szándékaik lettek volna. Jóval hihetőbb az a magyarázat, miszerint a „palotaforradalom” célja a trónörökös nyáron, Szlavóniában elrabolt Gut-Keled nembeli Joakimnak és szövetségeseinek a hatalomból való kiszorítása, illetve esetleg példás megbüntetése, likvidálása (?), valamint a kormányzatnak – az anyakirályné és IV. László felletti ellenőrzés megszerzése általi – átvétele volt. A tanulmányban a fenti kérdéskör részletein túl azt is megvizsgáljuk, hogy középkori forrásainkban van-e bármiféle nyoma, így lehet-e alapja azon kései, jobbára a szépirodalomban megjelenő híresztelésnek, hogy Erzsébet és Joakim házasságtörő viszonyt tartottak fenn 1272 táján.

1271 nyarának derekán úgy tűnt, Magyarországon végre beköszöntött a sokak által áhított béke. IV. Béla király még előző év május 3-án bekövetkezett halála után lezárult az uralkodócsaládot és az országot körülbelül egy évtizede megosztó viszály és az abból kialakult belháború, majd július elején többé-kevésbé kedvező feltételek mellett sikerült békét kötni a régi-új ellenséggel, a Csehországot közép-európai nagyhatalommá tevő II. Ottokár királlyal is. A Magyar Királyságnak azonban mindössze egy esztendei viszonylagos nyugalom adatott meg, a tartós béke reménye ismét csupán illúziónak bizonyult, ugyanis a tatárjárást követő mintegy három évszázad egyik legnagyobb belső megrázkódtatása várt rá, a tartományúri hatalom létrejöttének és kiteljesedésének közel két emberöltőnyi időszaka.¹

A bajok egyik forrása, azonban korántsem fő oka V. István király tragikus korai, váratlan halála volt. Ha úgy tetszik, közvetve maga István is ezen rendkívül gyorsan nyílt anarchiába és tartós hanyatlásba forduló kor áldozata lett. Rövid, alig több mint két éves, ámde több tekintetben nagy személyes kvalitásokról is árulkodó uralkodása kissé méltatlanul zárult,

¹ A 13. század második felének átfogó, monografikus feldolgozásai: Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* 1–2. köt. Budapest, 1899.²; Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok.* Budapest, 2002.² Az 1260-as évek dinasztikus beharcaiak történetéhez: Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években.* Budapest, 2007.

ami a 13. század utolsó harmadának sajátos magyarországi viszonyait, közállapotát jól jellemzi.²

A király épp – a fő szövetségesével, egyszersmind rokonával, I. Károly nápolyi királlyal (1266–1282/1285) tervezett személyes találkozó végett – Horvátországban, valahol az Una folyása vidékén tartózkodott, amikor az egyik legmegbízhatóbbnak vélt bárója, kormányzatának trónra lépése óta megbecsült tagja, a szomszédos Szlavóniában nagy kiterjedésű birtokokkal rendelkező Gut-Keled nembeli István fia Joakim horvát–szlavón bán június utolsó napjaiban vagy július legelején váratlanul, mindmáig fel nem derített okból elrabolta táborából idősebb, akkor körülbelül tízéves fiát, László herceget, a trónörökösöt.³ Joakim rendkívüli merészségre és a korban is szokatlannak mondható gátlástalanságra valló lépésével gyakorlatilag mindent egy lapra tett fel, és normális viszonyok között tette saját maga és legalábbis szűkebb rokonsága biztos bukását eredményezte volna. V. István, akit vélhetően mélyen megdöbbsentett régi híve pálfordulásszerű árulása és szeretett elsőszülött fiának elrablása, képtelen volt kézre keríteni a pártütőt, aki Szlavónia északi részébe menekült, és foglyával a Körös vármegyei (Kő-) Kapronca (ma Koprivnica, Horvátország) nevű várába zárkózott.

A jelek szerint meglehetősen összezavarodott és tanácstalan király azonnal egy feltehetően csak kisebb létszámú sereget tudott küldeni a vár megostromlására, és úgy döntött, ő maga ahelyett, hogy személyesen irányítaná csapatait, visszatér az ország szívébe, alkalmassint hogy onnét mozgósítson és vezényeljen komolyabb fegyveres erőt az akciójára láthatóan kellően felkészült és szilárdan védekező Joakim ellen. Nem tudni, már ekkor elhatalmasodott-e rajta, illetve ledöntötte-e a valószínűleg érrendszeri eredetű, szívét és/vagy agyát (is) megtámadó betegség, amely néhány hét múlva halálához vezetett, mindenképp feltűnő és árulkodónak látszik azonban, hogy – már ha az bizonyosnak tekinthető – nem maga indult serege élén Kapronca bevételére. A helyzet napról napra mindinkább válságossá vált, Joakim keményen tartotta magát az őt talán kevésbé elszántan ostromló csapatok ellenében, a jelek szerint az új sereg szervezése és felvonulása is egyre csak késett, a király egészségi állapota pedig augusztus elején tovább romlott, sőt egyenesen kritikusra fordult. Agóniája, amelyet kedvelt bárójának árulása miatti csalódás, a saját tehetetlenségével való fájdalmas szembe-sülés, a vár ostromának elhúzódása okozta düh, illetve a fia sorsa miatti aggodalom

² V. István uralkodása utolsó hónapjaira, illetve halálára: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I. Edendo operi praefuit Szentpétery, Emericus. Budapestini, 1937. 213.; Pauler: *A magyar nemzet története*, II. 301–303.; Zsoldos Attila: *Az özvegy és a szolgabírák*. Századok, 137. évf. (2003) 4. sz. 783–808., itt: 783–784.

³ A kaproncai fogságban töltött hetekről az ifjú László király egy 1272. november 18. előtt kelt oklevélben még úgy emlékezett meg, hogy egynémely bárója neheztelese miatt raboskodott az erősségben (lásd: *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Svezak VII–IX. Sabrao i uredio Smičiklas, T[adjija]. Zagreb, 1909–1911. [a továbbiakban: CDCr.] VII. 415–416.), majd egy 1273–1274 fordulóján táján kiadott adományában azt írta, Kaproncát ellenségeinek cselvetésétől tartva kereste fel (lásd: *Hazai Okmánytár*. Codex diplomaticus patrius. 6. köt. Kiadja Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső. Budapest, 1876. 194–196.), végül egy harmadik, 1274. szeptemberi privilégiumában (lásd: *Árpádkori Új Okmánytár*. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. [a továbbiakban: ÁÜO] 12. köt. Budapest, 1874. 90–92.) pedig már úgy fogalmazott, hogy atyja elől húzódott vissza az említett várba. Kádár Tamás: *Történeti valóság és manipulált, illetve meghamisított politikai emlékezet Magyarországon IV. László király uralkodása első éveiben*. Fons, 20. évf. (2013) 4. sz. 525–539., e helyt: 525–527. Joakim pályájára: Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest, 1995.² 513–514.

nyilvánvalóan csak siettetett, augusztus 6-án véget ért: V. István harminchárom éves korában a Nagy- (ma Csepel-) szigeten elhunyt.⁴

Szinte teljesen váratlan halálával általános bizonytalanság, jóformán teljes körű zűrzavar lett úrrá az országban. Az augusztus legelején kinevezett és felállt új kormányzat valószínűleg alig tudta, mit tegyen a felettébb bonyolult és rendkívüli helyzetben. A trón gyermekkorú és így az önálló uralkodásra alkalmatlan örököse immár hetek óta a pártütő Joakim foglya volt, akinek szándékairól a volt szlavón bánt és annak szűkebb környezetét leszámítva senkinek sem lehetett tudomása. Alighanem fokozta a feszültséget, hogy Joakim, felismerve a helyzet adta kivételes lehetőséget, jelesül, hogy a trónörökös elrablójából és fogva tartójából a következő király trónra emelőjévé, ezáltal hosszú időre annak legnagyobb befolyással bíró főemberévé, akár a kormányzat első számú vezetőjévé válhat, feltehetően nem sietett kijátszani felbecsülhetetlen értékű kártyáját. Annál is inkább ráért kigondolni a neki leginkább kedvező politikai forgatókönyvet és annak megvalósítása módozatait, illetve kívárni a legkecsegtetőbb pillanatot, mert a Kaproncát ostromló királyi had V. István halálának hírére vélhetően azonnali felhagyott a vár elleni harci tevékenységgel, és csakhamar szét is széledt.

Mindez rendkívül komoly, mielőbbi hatékony orvoslást igénylő belső problémákra vetett fényt. A folyamatosan növekvő társadalmi és belpolitikai válságot, annak nyilvánvaló tüneteiként mindenekelőtt a főúri elit – az 1260-as évek dinasztikus küzdelmeiben – István mellett felsorakozott részének az uralkodóház és a központi hatalom iránti lojalitásának érezhető meggyengülése, hatalmi ellentéteinek kiéleződése, sőt frakciókra, egymással szemben akár nyílt, fegyveres harcot vívni is kész érdekcsoportokra történő szakadozása-töredezése jelezte. Az 1270 májusát követően döntő részben V. István párthíveiből kiformalódott új hatalmi kör csak alig több mint két esztendőig tudta normális módon, erőszak nélkül kezelni politikai ellentéteit, illetve személyes konfliktusait, egysége helyrehozhatatlanul megbomlott – amint azt a későbbi évek tragikus és véres eseményei mintegy szembeötlően megmutatták.⁵ Az ebben rejlő veszélyeket alighanem csak kevesen ismerték fel a bárói elit tagjai közül, de az mindenki számára világos volt: a trónörökös, a megkoronázandó új király személye feletti ellenőrzés, ami durvább esetben még akár annak fizikai szabadsága korlátozását sem zárta ki, László hivatalos nagykorúsításáig, legalább a következő fél évtizedben csaknem mindent eldöntő kulcskérdés lesz a közhatalom, illetve a fontos kormányzati pozíciók elosztásának és birtoklásának tekintetében.⁶

A gyermek királyt pillanatnyilag erőteljes befolyása alatt, illetőleg ténylegesen is kezében tartó főúri klikk azonban nem hagyhatta számításán kívül V. István özvegyét, Erzsébetet és az annak kíséretéhez tartozó tekintélyes világi bárók, valamint egyháziak kisebb létszámú csoportját, úgyszólván megkerülhetetlennek tűnt, hogy a két kör tagjai között létrejöjjön egy

⁴ Pauler: *A magyar nemzet története*, II. 302–303. A király halála időpontjára és annak egyéb körülményeire, valamint metetésére: Kádár Tamás: *Az Árpád-házi uralkodók és az országglásuk idején hercegi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között*. Fons, 19. évf. (2012) 1. sz. 103.

⁵ A belpolitikai viszonyok valóban kaotikus, a kutatás által méltán anarchiaként emlegetett voltát világosan mutatja, hogy 1272. szeptember és 1275. december között az egymás ellen kivételes heveseségű hatalmi harcot vívó bárói csoportok, nagyjából a „Köszegiek”, valamint a Gut-Keled nembeliek klikkje és a Csákok vezette főúri szövetség, hat alkalommal buktatták meg egymást, a nádori méltóságban hét ízben, az országbírószágban pedig tízszer történt személycseré, azaz átlagosan körülbelül hat-, illetve négyhavonta. Lásd: *Magyarország történeti kronológiája*. 1. köt. Főszerk. Benda Kálmán. A vonatkozó rész Solymosi László munkája. Budapest, 1986.³ 166–171.; Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Budapest, 2011. 20–21., 32–33.

⁶ Zsoldos: *Az özvegy*, 785.

mindkét fél elvárásainak megfelelő kompromisszum. A későbbiekben néhány éven át ennek hiányában a rivális érdekcsoport prominenseinek kizárásával felállt kormányzatok és az ellenzékbe szorított előkelők állandósult hatalmi harcai folytán többnyire néhány havonta, jó esetben „csak” félévente buktatták meg egymást a bárói frakciók. Így például 1272 novemberre és 1274. szeptember vége között öt ízben változott a nádor és az országbíró személye, és ezzel szoros összefüggésben a többi főúri méltóságban is szinte követhetetlenek voltak a személycserék.⁷ Erzsébet anyakirálynéval kapcsolatosan egyes – középkori források által alá nem támasztott, bizonyítatlan, ismeretlen keletű – történeszi vélemények szerint már László kaproncai fogsága idején megfogalmazódott azon, talán mégsem teljesen alaptalan vád, hogy tudatosan összejátszik a Joakim vezette pártütőkkel, azaz család módon elárulta férjét, a betegségbe esett királyt. Jóval később, alkalmasint alig háromnegyed évszázada, bizonyos történeszi és szépírói rekonstrukciókban olyan, néhol inkább csak vélelmező gyanúsítás, néhol határozott állítás is felmerült, hogy a királyné és Joakim bán házasságtörő viszonyt tartott fenn egymással.⁸ Forrásaink egyik vádat sem, de azok ellenkezőjét sem erősítik meg, könnyen lehet, hogy a szembenálló érdekcsoport tagjai próbálták meg ezáltal gyanúba keverve kompromittálni és így félretolni a királyt a hatalomért folyó küzdelemben. Végül az sem zárható ki, hogy történetünk alább bemutatott főszereplőit, Monoszló nembeli Gergely fiait terjesztették el a mélyen Erzsébet becsületébe gázoló pletykát a vele való nyílt konfliktusuk, pontosabban Prágába szökésük után, talán épp a szintén az alábbiakban ismertett, merőben megdölgő lépésük utólagos igazolásaképpen. Természetesen az ámulásra vonatkozó vád igaz voltát sem vethetjük el, meglátásunk szerint azonban sokkal valószínűbb, hogy Erzsébet csak férje állapotának gyors romlását követően, kevéssel annak halála előtt, talán a saját helyzete körüli (a főurak körében tapasztalható népszerűtlenségéből eredő?) bizonytalanság, valamint a László sorsa és épsége miatti érthető nyugtalansága miatt lépett kapcsolatba Joakimmal, mintsem kezdetől fogva volt beavatott és együttműködő részese az állítólagos összeesküvésnek.

Bárhogy is történt valójában, bizonyos, hogy az anyakirályné augusztus utolsó heteiben udvarával sietve Székesfehérvárra ment, hogy ott, az ország szakrális székhelyén illően fogadja az időközben a Dráván már átkelt és a *medium regni* felé tartó Joakimot és fiát, az elvben immár király Lászlót, valamint, és ez kiemelt jelentőséggel bírt, hogy lépéseket tegyen fia mielőbbi zavartalan és jogérvényes megkoronázásának biztosítása érdekében. A jóval nyugalmasabb uralomváltások időszakában is szokásosnak számító óvintézkedések megtételére ez alkalommal valóban szükség volt, az Erzsébet Székesfehérvárra vagy annak határára érkezését követő napokban ugyanis újabb, nem várt esemény történt. Néhány – a forrásaink által konkrétan sajnos meg nem nevezett – báró kíséretével fegyveresen megtámadta a királyné Fehérvár közelében álló udvarházát, betört, vagy legalábbis megkísérelt behatolni oda, és Erzsébet testőreinek, valamint a kíséretében lévő uraknak csak kemény, elkeseredett tusakodás árán sikerült őket visszaverni és megfutamítani.⁹ A támadás vezetőit a történeti

⁷ A mondott időszakban Rátót nembeli Roland háromszor, Kemény fia Lőrinc és Péc nembeli Dénes pedig egy-egy alkalommal viselte a nádorságot, a leghosszabb ideig, tíz-tizenegy hónapon át az utóbbi báró. Az országbírói méltóságban Sándor fia Sándor, Kán nembeli László fia László két ízben (?), Csák nembeli Máté fia Máté, Gut-Keled nembeli István fia Miklós, végül pedig Ákos nembeli Erdő fia Ernye követte egymást. Lásd: Zsoldos: *Magyarország világi archontológiája*, 20–21., 32.

⁸ Részletes felsorolásukat lásd alább a 34. jegyzetben.

⁹ „...cum quidam infideles incole regni nostri apud Albam ante tempus coronationis karissimi filii nostri regis Ladislai contra nostram excellentiam manu armata insurgentes, idem gladium cuiusdam armati qui prius in nostre maiestatis domum ausu temerario irruerat, de manu eiusdem arripiens, mortis poterat subdere periculo, nisi aliorum sceleratorum et armatorum manus

kutatás hagyományosan és – véleményünk szerint is – megalapozott módon V. István két régi, közel húsz éve annak szolgálatában álló, kipróbált párthívével, Monoszló nembeli Egyed fia Egyed tárnokmester, pozsonyi ispánnal, valamint fivérével, Gergellyel – királynéi tárnokmester és vasi ispánnal – azonosítja,¹⁰ legutóbb pedig felmerült, hogy egy távoli apai rokonuk, András fia Miklós korábbi országbíró is velük tarthatott a pártütő akcióban.¹¹ Azt, hogy a királyné udvarháza, illetve az ott tartózkodó előkelő személyek elleni támadást valóban Monoszló nembeli Egyed és testvére hajtotta végre, csak vélelmezhető. Több apróbb momentum is említhető ugyanakkor, amely a Monoszló nemzetségbeli fivérek és ismeretlen kilétű társaik irányába látszik mutatni, az alábbiakban, tekintve, hogy ezeket a kutatás eddig elmulasztotta számba venni és részletesen elemezni, ezen szóban forgó nyomokat foglaljuk össze.

A legfontosabb egykorú – több más német forrásunk vonatkozó híradásának szövegével egyébként szó szerint megegyező – kútfőnk, a *Continuatio Vindobonensis* úgy tájékoztat, hogy Egyed V. István halála után testvérével, Gergely ispánnal, mivel félt a királynétól és a „magyaroktól” (nyilván inkább csak Erzsébet udvari híveitől és más főúri támogatóitól), Csehországba menekült.¹² Mint fentebb szoltunk már arról, a két báró az elhunyt király legszűkebb bizalmi elitjéhez, kipróbált és alighanem legrégebbi párthívei közé tartozott, István uralkodása egésze alatt a kormány tekintélyes hivatalokat viselő tagjai voltak, Gergely pedig – feltehetően kun származású – felesége révén Erzsébet királynéval, ilyenformán közvetve magával az Árpád-dinasztiával is szorosabbnak mondható rokoni összeköttetésben állt. V. István, majd annak kegyenyilvánítását a maga részéről megerősítve Erzsébet hasonlóképp egy abaújházi birtokkal meg is adományozta a névről nem ismert nőrokont, akit a királyné saját, feltehetően 1270 és 1272 között kelt, sajnos csak későbbi, 1274. évi említésből ismert oklevelében nővérének nevezett.¹³ Viszonyuk ennek fényében tehát legalábbis kiegyensúlyozottnak tűnik, ami talán elmondható volt a férj, a királyné sógora (vagy egyéb affinális rokona) és Erzsébet személyes kapcsolatára is. Gergely emellett két éven át az ottani második legfontosabb és nem mellesleg szépen jövedelmező hivatal, a tárnokmesterséget töltötte be a királynéi udvarban, alighanem inkább Erzsébet megaláztatására, annak tetszése szerint való,

obstitissent, letale vulnus accepit, et ibidem semivivus relictus, domino largiente vix corporis recepit sanitatem ...: A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. 1. köt. Szerk. Nagy Gyula. Budapest, 1887. (a továbbiakban: SzO I.) 12–13.

¹⁰ Pauler: *A magyar nemzet története*, II. 303.; Szabó Károly: *Kun László 1272–1290*. Budapest, 1886. 3–4.

¹¹ Miklóst, V. István országbíróját, akinek kilétéről és rokoni kapcsolatairól korábban számos eltérő vélemény jelent meg, Zsoldos Attila Monoszló nembeli András fia Miklóssal azonosította (lásd: Zsoldos Attila: *Miklós országbíró*. In: Neumann Tibor – Rác György [szerk.]: *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Budapest–Piliscsaba, 2009. 519–549.), és ugyanitt vetette fel, hogy Miklós minden bizonnyal részt vett a székesfehérvári támadásban (546–548.).

¹² *Anonymi coenibitae Zwetlensis chronicon: Catalogus fontium historiae Hungaricae*. Aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC ab ad annum MCCC. 1–3. köt. Collegit et illustravit Albinus Franciscus Gombos. Budapestini 1937–1398. (a továbbiakban: CFH I–III.) I. 261.; *Anonymi Leobensis Chronicon*: CFH I. 274.; *Chronicon Austriacum anonymi*: CFH I. 509.; *Continuatio Vindobonensis*: CFH I. 783.

¹³ *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke*. (Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica.) Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Zsoldos Attila. Budapest, 2008. (a továbbiakban: ÁHHKO) 324. sz.; IV. László király 1274. augusztusi, édesanyja adományát megerősítő oklevele: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) 2. köt., 2–3. füzet. Budapest, 1961. 2524. sz.

mintsem akaratával ellenkező módon. Egyedről ugyanakkor hivatkozott bécsi forrásunk egyenesen azt írja, hogy V. István szerfelett kedvelte, ha tehát – ismét szükséges hangsúlyoznunk: amennyiben a *Contuniatio Vindobonensis* ezen értesülése helytálló – annak korai elhunytá után olyannyira komoly félnivalója volt az özvegy királynétól, hogy jobbnak látta testvérével külföldre, ráadásul a néhai király legfőbb ellensége, II. Ottokár udvarába menekülni. Józan számítás szerint két eshetőség adódik: Gergely kizárólag az uralkodónak köszönhette a királynéi udvarban betöltött tárnokmesteri tisztségét, kinevezésére Erzsébet akarata ellenére került sor, illetve a királynénak a két báró iránti addig, V. István életében valahogy elfojtott-leplezett indulata, gyűlölete most hirtelen valósággal kitört, vagy, ami véleményünk szerint inkább valószínűsíthető: 1272 augusztusában történt valamilyen teljesen váratlan, mindenkit megdöbbentő esemény, amely miatt Egyedéknek joggal tartaniuk kellett haragjától.¹⁴

A királynéval való viszonyuk látványos megromlására, kegyvesztésükre látszik utalni korábbi megbecsültségükhöz képest váratlan leváltásuk viselt udvari méltóságaikból. 1272. augusztus 3-án még bizonyosan ők töltötték be a két esztendővel korábban elnyert bárói tisztségeket, és ezt valószínűsíthetjük a király 6-án bekövetkezett halálát követő napok vonatkozásában is, öt-hat héttel később, szeptember 11-én viszont a tárnokmesterségben már Ákos nembeli Ernye, a vasi ispánság élén pedig Gut-Keled nemzetségbeli Amadé tűnik fel, míg a pozsonyi ispánságot november 15-én már Kán nembeli László fia László viselte. A királynéi tárnokmesteri hivatal betöltőjét – egészen 1274 januárjáig – sajnos nem ismerjük a kérdéses időszakban, de vitathatatlan, hogy Gergely valamikor a IV. László trónra lépte körüli napokban-hetekben valóban elvesztette másik bárói méltóságát is.¹⁵

Az összecsapás áldozatairól, a két fél veszteségeinek megoszlásáról semmit sem tudunk, de valószínűsíthető, hogy a sebesültek mellett több halott is lehetett. Ismereteink szerint az előkelők közül csak egyetlen báró kapott komolyabb sebeket a harc során, igaz, ő kis híján ott is hagyta a fogát a csetepatéban: Csák nembeli Péter fia Domonkos valkói ispán – V. István egykori, ifjabb királysága idején hivatalban volt nádora – az özvegy királyné vitéz védelmében leveretve vélhetően csupán nagy szerencséjének és talán a mellette küzdők kitartásának köszönhette, hogy nem maradt maga is végleg a földön.¹⁶ Épp az egyik támadó kezéből ütötte ki annak kardját, és azt saját fegyverével akarta levágni, amikor ezt látva a többi összeesküvő rárontott, és kegyetlenül összevagdalta. Kiváló hűségéért, illetve az amiatt elszenvedett, majdnem végzetesnek bizonyult sebek fájdalomdíjaként a királyné udvarbírájává tette, és 1273-ban – részint bizonyos Újvár és Zemplén megyei birtokaiért cserében – a valkói Hagymást adományozta neki.¹⁷ Az udvarház épületében, illetőleg a körül lefolyt harc vélhetően rövid ideig tartott, heveségét, csakúgy, mint az általános zűrzavart ellenben jól

¹⁴ A *Continuatio Vindobonensis* értesülése szerint V. István Egyedet „*super modum diligebat*”, és nem mellesleg az információt a király halála kapcsán közli, így tehát szó sincs arról – mint azt Szabó Károly munkájában (Szabó: *Kun László*, 3.) találjuk –, hogy testvérével, Gergellyel háttérbe szorult volna a király uralkodása idején. Szabó akkor is nagyot téved, amikor ugyane helyt a Monoszló testvéreket IV. Béla régi, mellőzött híveinek tartja, láthattuk, épp ellenkezőleg; Egyed és Gergely az ifjabb királynak és semmiképpen sem atyjának voltak a támogatói, ráadásul a legelkötelezettebbek közé tartoztak.

¹⁵ Zsoldos: *Magyarország világi archontológiája*, 63., 68., 185., 224.

¹⁶ Karácsonyi: *A magyar nemzetségek*, 322. Zsoldos Attila vélekedése szerint esetleg Miklós volt országbíró, ekkor királyi lovászmester és szebeni ispán (?) is megsebesült vagy talán el is esett a harc során, és ezért tűnik el 1272 után forrásanyagunkból (lásd: Zsoldos: *Miklós országbíró*, 548.).

¹⁷ SzO I. 12–13. Domonkos feltehetően röviddel felépülése után, esetleg még 1272 végén vehette át új hivatalát. Hagymás ma Aljmaš néven, Horvátországban fekszik.

mutatja, hogy Erzsébet hívei a meghátrált támadók üldözése során még – a trónörökös megkoronázása végett Fehérvárra jött – Türje nembeli Fülöp esztergomi érsekkel szemben is erőszakkal léptek fel, őt és valószínűleg kíséretének tagjait is inzultálták, és kirablásával tetemes károkat okoztak annak.¹⁸ A botrányos eseményről megemlékező királyi oklevél sajnos nem teljesen nyilvánvaló megfogalmazása alapján úgy tűnik, hogy a méltatlan zaklatása és szégyenteljes kirablása ellen alighanem felháborodottan tiltakozó idősebb érsek némi testi bánatalmazást, esetleg kisebb-nagyobb ütletet is kénytelen volt elszenvedni a magukról megfedkezett főuraktól.

A felségáruló szervezkedés vezetőinek, egyben a megdöbbentő akció végrehajtóinak, Egyed és Gergely ispánoknak, ha tervük kudarcot is vallott, sikerült legalább sértetlenül vagy – ez sem tudható – csak kisebb sebeket szerezve kikeveredni az összecsapásból és elmene-külni a harc helyszínéről. Mivel abban csaknem bizonyosak lehettek, hogy az anyakirályné és párthívei nem hagyják annyiban a dolgot, és mindent elkövetnek majd kézre kerítésükért, és pártütésükkel minden hidat felégettek maguk mögött, miután fegyvereseikkel több kisebb környékbeli erősség mellett megszállták vagy az uralkodóházhoz hű helyi erők kiűzésével kizárólagos ellenőrzésük alá vonták Pozsony várát, hamarjában Csehországba, IV. Béla és V. István régi ellenfele, II. Ottokár király udvarába távoztak. Az őket igen barátságosan fogadó cseh uralkodónak azonnal felajánlották szolgálataikat, illetve Pozsonyt és a többi hatalmukba került várat, ezáltal az Erzsébet, közvetve pedig a László ellen elkövetett nyílt felségárulást újabb bűnnel, hazaárulással tetézték.¹⁹

Milyen ok húzódott meg Egyed és társai Erzsébet és annak párthívei elleni, elsőre (és előrebocsátjuk: másodikra is) megmagyarázhatatlan támadása hátterében? Mi vihette rá a két Monoszló fivért, V. István e két többszörösen bizonyított, kétségkívül befolyásos, megbecsült és kedvelt főemberét, akik, mint láthattuk, éveken át az ország legmagasabb bárói hivatalait viselték, sőt ezen túlmenően – Gergelynek, a királyné leánytestvérével vagy más közelebbi hozzátartozójával kötött házassága révén – az uralkodócsaláddal rokonságban álltak, hogy a király korai halála után, amikor annak a legnagyobb szüksége lett volna lojalitásukra, szembeforduljanak Erzsébettel, tetejébe nyílt lázadást, fegyveres támadást hajtsanak végre ellene? Itt azonnal felvetődik egy másik, szintúgy rendkívül lényeges, talán az előzőnél is fontosabb kérdés: Egyed és Gergely ispánok, valamint az összeesküvésükhöz csatlakozott társaik akciója vajon ténylegesen Erzsébet személye ellen irányult-e, avagy inkább az ő hatalmi pozícióikat és befolyásukat veszélyeztető frakció vezetőinek a királyné közvetlen

¹⁸ ÁHHKO 121. sz. A királynéi pátens csak IV. László 1285. augusztus 22-i okleveléből, tartalmi említés formájában ismert: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. 2. köt. Ordine chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit Ferdinandus Knauz. Strigoniæ, 1882. (a továbbiakban: MES II.) 205.; Pauler: *A magyar nemzet története*, II. 303.

¹⁹ *Continuatio Vindobonensis*: „*Item eodem anno (1272) post mortem Stephani regis Ungarie quidam comes dictus magister Egidius, quem rex Ungarie super modum diliebat, timens reginam et Ungaros profugus veniit ad regem Bohemie, una cum fratre suo comiti Gregorio. Hic de castro quod Prespurch dicitur, et alius quibusdam castris fraudulentè ac causaliter tunc temporis se intromisit, regique Bohemie sponsondit in omnibus servitorum. Quem rex Bohemie benigne recipiens, et ei ad hec plurima et donavit. Nam tradidit civitates La, Neunvurch, Stocherawe, Greizinstein, et alia quam plura, et duo milia marcarum solventium annuatim. Insuper in promto dedit ei maximam pecuniam, et castrum Prespurch vino, tritico, et avena optime premunivit.*” CFH I. 783.; Heinrici de Heimbürg annales: „*Mortua autem rege Stephano, comes Egidius, qui fuerat summus [camerarius] ipsius Stephani, transivit etiam ad regem Boemie...*”: CFH II. 1131. Szó szerint ugyanígy beszél el a történetek az *Anonymi coenobitæ Zwetlensis chronicon* (CFH I. 261.) és a *Continuatio Leobensis* (CFH I. 274.) is.

környezetéből és ilyenformán a kormányzatból való erőszakos eltávolítását, esetleg egyenesen fizikai megsemmisítését célozta.²⁰ Jelen dolgozatunkban a rendelkezésre álló csekély forrásanyag tüzetes áttekintésével – a régebbi szakirodalomban jobbra palotaforradalomnak nevezett pártütés egyéb körülményeinek vizsgálata mellett – ezen kérdések minél alaposabb körüljárására és megválaszolására teszünk kísérletet.

Előbb azonban feltétlenül érdemes kitérni a vizsgált esemény okával kapcsolatosan megjelent mérvadó kutatói vélekedések bemutatására. Ezek sorában elsőként Horváth Mihály 1871-ben, *Magyarország történelme* című műve második kötetének oldalain kifejtett vélekedésével, illetve eseménytörténet-verziójával érdemes foglalkoznunk. Horváth szerint Joakim bán, akit ő tévesen Pektári család/előnévvel emleget, a trónörökös öccsét, András herceget rabolta el V. István táborából, amely alapos melléfogást ráadásul azzal toldja meg, hogy a felségárulót főúr felbecsülhetetlen értékű foglyát titkokban „német földre Habsburgi Rudolffhoz vitte volt, hihetőleg, hogy a kis herczeg eljegyzését eszközölje Rudolf leányával”.²¹ Horváth azt is vélelmezi, hogy az ifjabb herceg elrablása Erzsébet királyné tudtával és beleegyezésével történt, ilyenformán tehát a királyné Joakim hallgatólagos cinkostársa, férjének, az uralkodónak pedig elárulója lett volna. A már így is több sebből vérző eseménytörténet-rekonstrukció szerint Erzsébet Joakim befolyásának engedve az V. Istvánhoz hű bárókat leváltotta hivatalaikból, és az országos méltóságokat és az ispáni székeket Joakim rokonaival, barátaival és szövetségeseivel töltötte be. A tisztségeiktől megfosztott főurak Aba nembeli Dávid fia Finta „volt nádorispán” és „Budaméri” Egyed vezetésével ezen okból, tehát személyes, hatalmi érdekeik miatt, a tárnokmesterséget elnyert Joakim megbuktatásának és eltávolításának szándékával támadták meg a királyné Fehérvár közeli udvarházát.²² Finta a pártütésben való állítólagos érintettségének, tevőleges részvételének kérdését illetően e helyt elégedjünk meg annak leszögezésével: az Aba nembeli nagybirtokos csak nyolc évvel később lett nádor, sőt az első adatolható bárói tisztségét, az erdélyi vajdaságot is csak 1277. november és 1278. november között, nagyobb valószínűség szerint az utóbbi év folyamán kapta, arról

²⁰ Érdemes megjegyezni, hogy Erzsébet személye ellen több más fegyveres támadás is történt; így 1274 folyamán, valószínűleg az év júniusában fiával, a királlyal együtt ejtette fogságba Joakim bán (Szabó: *Kun László*, 27.; Pauler: *A magyar nemzet története*, II. 315.; Kádár Tamás: *IV. László király itineráriuma (1264–[1272]–1290)*. Fons, 23. évf. [2016] 1. sz. 11.: 12. jegyz.), egy másik esetben pedig, sajnos, nem ismert időpontban, talán ugyancsak a 1270-es évek derekán, kocsijában utazva támadták meg bizonyos pártütők (lásd: CDCr. IX. 254–255.; regesztája: ÁHKKO 155. sz.).

²¹ Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. 2. köt. Pest, 1871. 85.

²² Horváth: *Magyarország történelme*, II. 87–88. A kutatás által Erzsébet királyné és Joakim között – elsősorban 1272 ősze–vége vonatkozásában – vélelmezett szoros bizalmi viszony és jobbra zavarlatlan együttműködés fennálltára esetleg egy eleddig figyelmet nem kapott momentum is utalni látszik. A Gut-Keled nembeli nagúr tárnokmesteri hivatala mellé legkésőbb november utolsó napjaiban, de akár már IV. László szeptember eleji koronázásakor a pilisi ispáni széket is megszerezte, a szóban forgó ispánság pedig 1259 tája óta a mindenkor magyar királyné tulajdonát képezte. Korábban a jelek szerint kevésbé jelentős, leginkább szerényebb pozíciójú személyek igazgatták, Joakim bán, az ország akkori egyik leghatalmasabb bárója Pilis élére való kinevezése és a főúr a *dignitashoz* való, legalábbis látszólagos ragaszkodása – egy kisebb, talán csak néhány hetes megszakítástól eltekintve legalább 1275 ősziéig, de joggal gyaníthatóan 1277 tavaszán bekövetkezett haláláig viselte a tisztséget – arra enged következtetnünk, hogy, már amennyiben, és ez külön hangsúlyozandó, lényegi körülmény, Pilis V. István uralkodása alatt csakugyan hitvese joghatósága alá került, Erzsébet és a báró kapcsolatában Joakim itteni ispáni megbízatása is fontos szerepet játszott. Zsoldos: *Magyarország világi archontológiája*, 180.

pedig, hogy a pártütők egyik vezéréként vagy akárcsak bármelyik oldalon jelen lett volna a Székesfehérvár melletti csetepaténál, nem tudnak forrásaink.²³

IV. László uralkodásával, ellentétben legtöbb Árpád-házbeli királyunkkal, két önálló munka is foglalkozik.²⁴ Az első, Szabó Károly 1886-ban, a Magyar Történeti Életrajzok sorozatában megjelent kötete, amely azonban az 1272. év V. István halálát követő történéseinek vonatkozásában szintén számos komoly tárgyi tévedést tartalmaz. Ezek közül – témánk szempontjából – a legsúlyosabb az, hogy a szerző László 1281. évi, harmadik fogságra vetését összekeveri a király 1272-es fogságával, és arra a hibás következtetésre jut, hogy a lázadók Székesfehérvárot annak megkoronázását, illetőleg az anyakirályné udvarháza ellen intézett támadásukat megelőzően, az addig a Joakim bán kényszerű gyámkodását „élvező” trónörökös hatalmukba kerítették.²⁵ Ha ezen állítását el is kell vetnünk ugyan, több figyelme és alaposabb megfontolást érdemel azon – egy korabeli külföldi forrásunk tudósításán alapuló – felvetése, miszerint Egyed és testvére, Gergely akciója kifejezetten László és anyja uralmának megdöntésére irányult, és a pártütők a tízéves gyermekkel szemben annak unokabátyját, az akkorra már fiatal férfikorba lépett Béla macsói és boszniai herceget próbálták meg trónra juttatni.²⁶ Az 1272. augusztus–szeptember fordulóján Székesfehérvár határában lezajlott események megnevezésére Szabó használta elsőként a palotaforradalom, esetünkben nem épp legpontosabb kifejezést, de minthogy az többé-kevésbé elfogadott a szakirodalomban, magunk is átvettük.²⁷

Pauler Gyula 1899-es munkájában egészen más okkal magyarázta az Erzsébet királyné és kísérete elleni fegyveres akciót. Szerinte Erzsébet „okvetetlenül” Joakim „barátai” közé tartozott, azaz a királyné tudomással bírt a báró László herceggel kapcsolatos vakmerő tervéről, jelesül arról, hogy nyílt felségárulásra készül, és az V. István csúfos kijátszásán megbotránkozott főurak Egyed mester vezetésével bosszúból törtek Székesfehérvár melletti lakába, hogy rajta és a király elárulásáért elmarasztalhatónak gondolt többi személyen

²³ Zsoldos: *Magyarország világi archontológiája*, 22., 39., 301.

²⁴ Szabó: *Kun László; Kun László emlékezete*. A bevezetőt írta, a forrásokzövegeket válogatta, a jegyzeteket összeállította Kristó Gyula. Szeged, 1994. (a továbbiakban: KLE).

²⁵ Szabó: *Kun László*, 4–6. Szabó Károly szerint a trónörökös a bárók Pok nembeli Móric fia Miklós erdélyi vajda vezetésével szabadították ki. Ez már csak amiatt is képtelenség, mert Miklós 1277 dereka tájt nyerte el első ízben a vajdai méltóságot (Kádár Tamás: *Egy érdekes bárói életpálya a 13–14. század fordulójáról: Pok nembeli Móric fia „Meggyesi” Miklós erdélyi vajda*. In: Történeti tanulmányok. 21. Szerk. Bárány Attila – Papp Klára. Acta Universitatis Debreceniensis. Series Historica 65. Debrecen, 2013. 145.), ráadásul László fogvatartójának Aba nemzetségbeli Finta nádort tartja, aki 1272-ben tudomásunk szerint még ispáni hivatalt sem viselt, nemhogy az ország első bárói hivatalát töltötte volna be. Szabót két Fejér György által közreadott, nyilvánvalóan hamis oklevél fals információi vezették félre, amelyekben valóban szó esik ugyan László fogságra vetéséről, de az iratok az 1281-es eseményeket örökítik meg.

²⁶ *Continuatio Lambacensis*: „1272: *Stephanus rex Ungarie obiit, et sororius suus de Mathsa, volens sibi regnum indebite usurpare ad Ungaris occisus miserabiliter occubuit.*” (CFH I. 773.); Szabó: *Kun László*, 6. A magunk részéről kevésbé tartjuk valószínűnek, hogy Béla – akár csak legbelső köréhez tartozó hívei előtt – valóban trónigénnyel lépett volna fel. Lásd: Kádár Tamás: *Egy rejtélyes politikai gyilkosság és háttere a XIII. század végi Magyarországon: Béla macsói és boszniai herceg pályája*. Fons, 16. évf. (2009) 4. sz. 423–425. Az ott leírtakhoz, valamint a kérdéshez fűzött, jelen tanulmányomban alább olvasható megjegyzéseimhez hozzátehetjük még, hogy más egykorú forrás nem tud ilyenén (legalábbis nyíltan kifejezett, illetve vállalt) szándékáról.

²⁷ Szabó: *Kun László*, 5.; Marczali Henrik: *Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301)*. A magyar nemzet története. 2. köt. Budapest, 1896. 558.

elégtételt vegyenek.²⁸ Kállay Ubul értekezésében Pauler nézetét egy az egyben, őt idézve vette át.²⁹ Marczali Henrik, akinek eseménytörténet-interpretációja azon lényeges különbségtől eltekintve, hogy elsőként a Joakim által 1272 nyarán elrabolt Árpád-házi herceget helyesen Lászlóval azonosította, jól láthatóan Szabó Károly IV. László-életrajza vonatkozó részletén alapul. Erzsébetet ő is szellemi tettestársnak tartotta Joakim bűncselekményében, ugyanakkor azzal a német források értesülésére épülő, Szabó által megfogalmazott feltevésével, miszerint a lázadó urak célja az volt, hogy megdöntsék a jog szerinti trónörökös uralmát, és helyette Béla macsói herceget emeljék trónra, nem számolt. Úgy gondolta, Egyedék azért rohanták meg a királynéi udvarházat, hogy kezükre kerítsék Lászlót, és ezáltal megszerezzék a kormányzati hatalmat.³⁰ A talányos támadás háttérében meghúzódó motiváció tekintetében a két szóban forgó történész véleménye alapvetően eltér tehát; meglátásunk szerint a Szabó által képviselt nézet helytállóságát csaknem bizonyosan elvethetjük. Marczali nem mellesleg a pártütés vezéralakjainak meghatározásában is Szabó nézetére hagyatkozott, így nála szintén azt találjuk, hogy Finta volt nádor és Egyed leváltott királyi tárnokmester vezették a „palotaforradalmat”, azzal egészítve ki azt a – főúri rokonság mélyebb érintettségét fessegető, úgyszintén Szabótól eredő – téves rekonstrukciót, hogy a szervezkedés és a fegyveres támadás az Ába nemzetség „merész kísérlete” volt.³¹ Ez utóbbi feltevés már néhány évvel első felmerülése után megdőlt: egyfelől, mint említettük, Finta szinte bizonyosan nem vett részt a pártütésben, másrészt Karácsonyi János kétséget kizáróan kimutatta, hogy Egyed és fivére, Gergely vasi ispán a Monoszló nemzetségből származott, következésképp az 1272. augusztus végi székesfehérvári incidens aligha írható általánosan az Ába *genus* vagy akárcsak bármely ágának a számlájára.³² Elképzelhető, hogy Marczali egy tömör közlésére vezethető vissza, annak félreértéséből vagy alaptalan túldimenzionálásából ered azon, a történeti forrásainkban még csak legárnyaltabb utalásként sem fellelhető, sikamlós híresztelés, miszerint Joakim bán és a királyné egy darabig házasságtörő kapcsolatban álltak egymással V. István életében, és egy ideig fenntartották a bűnös viszonyt annak halála után is. Az Erzsébet házastársi hűtlenségére, azaz a király többszöri és huzamosabb felszarvazására vonatkozó mendemonda tudomásunk szerint először konkrétan egy szépirodalmi műben bukkant fel, nyolcvan évvel ezelőtt.³³ Az egyébként is vegyes megítélésű Erzsébettel és a kimondottan negatív történelmi alaknak tekintett Joakimmal szembeni újabb vád elsősorban a történelmi regények, az ismeretterjesztő munkák és az úgynevezett „alternatív” történelmi irodalom – többnyire mérhetetlen szakmai dilettantizmusról árulkodó – kiadványaiban található meg, de a híresztelés a hivatalos tudományos kutatás figyelmét sem kerülte el teljesen.³⁴ Hóman

²⁸ Pauler: *A magyar nemzet története*, II. 302–303.

²⁹ Kállay Ubul: *Kutatások IV. László korára. I. Századok*, 40. évf. (1906) 1. sz. 41–54., itt: 48–49.

³⁰ Marczali: *Magyarország története*, 548–549., 558.

³¹ Marczali: *Magyarország története*, 558.; Szabó: *Kun László*, 3.

³² Wertner Mór: *Nemzetségi kutatások. 11. Monoszló*. Turul, 17. évf. (1899) 4. sz. 167–170.; Karácsonyi: *Magyar nemzetségek*, 836–837.

³³ Ötvös Béla: *... és megbüntettem hetediziglen*. Oradea, 1938. 60–61.

³⁴ Ferdinandy Mihály: *Az Istenkeresők. Az Árpád-ház története*. Budapest, é. n. [1943.] 220.; Tamási István: *A kiátkozott*. Budapest, 1973. 87.; Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában*. H., é. n. [Budapest, 1977.] 472.; Ferdinandy Mihály: *Kun László siratása*. Budapest, 1989. 22. (regény), 157.; Pusztaszeri László: *Az élő Árpádok*. H., é. n. [Budapest, 1997.] 86.; Soltész István: *Árpád-házi királynék. Szentek és szeretők*. (Királyi házak.) H. n. [Budapest], 1999. 192.; Nemere István: *Magyarország története. 989 év krónikája. Az államalapítástól a XX. század végéig*. H. n. [Budapest], 2005. 148–150.; Vitéz Miklós: *V. István, IV. (Kun) László és III. András*. Magyar királyok és

Bálint Pauler vélekedését osztotta a kérdésben, hozzátéve ahhoz egy igen lényeges köz- és társadalomtörténeti megállapítást, jelesül, hogy V. István két főemberének akciója a IV. László uralkodása alatti véres polgárháborúk kezdete volt.³⁵ Szűcs Jenő az említett erkölcsi-érzelmi indíttatásúkkal, az egyszerű bosszúállás szándékával indokolta a Monoszló testvérek vezette főúri csoport támadását, helyesen kiemelve: az világosan megmutatta a központi hatalomnak, az uralkodóháznak és konkrétan a király személyes tekintélyének korábban soha nem tapasztalt mértékű, katasztrofális zuhanását.³⁶ A kutató – óvatosan – szintén nyilatkozott a királynéval szemben felmerült vád kérdésében: nem tartotta kizárhatónak, hogy Erzsébet tudott Joakim bán tervéről, azaz valamiféleképp összejátszott a báróval.³⁷ Kristó Gyula, akinek egyébként a második, sajnos jóval tömörebb – a király életére és uralkodására vonatkozó források gyűjteményének általános tárgyi bevezetőjeként szolgáló – IV. László-biográfiát köszönhetjük, egy korábbi, 1976-ban publikált munkájában még úgy látta, Erzsébet „valamilyen szálon kapcsolódott” a Joakim által szervezett, László elrablására, illetve V. István az általi megszarolására irányuló „főúri összeesküvéshez”.³⁸ Később a korábbi szinte általánosan osztott szakirodalmi vélekedéssel ellentétben Erzsébetet már nem tekintette részesnek az összeesküvésben; úgy gondolta, hogy a királyné csak később, férje halála után állt a győztes főúri csoport oldalára, és ez a szerintük megbocsáthatatlan lépés idézte elő Egyed mester, testvére, valamint társaik ugyancsak felségsértő akcióját. Az említett IV. László-életrajzban nyitva hagyván a kérdést, miszerint a királyné elmarasztalható-e a herceg elrablásában, csakúgy, mint korábban Marczali, a támadók elsődleges célját Kristó szintén Erzsébetnek a politikai közéletből, illetve a királyi tanácsból és a kormányzati pozíciókból való kiszorításában jelölte meg.³⁹ Almási Tibor 2000-ben közreadott munkájában vizsgálatunk tárgyát nem említi, de Joakim szlavóniai akciójával kapcsolatban kitér a királyné esetleges érintettségére, mint megfontolt körültekintéssel fogalmaz: „...nem teljesen alaptalan az a feltételezés sem, amely a hatalomvágyó Erzsébet királynének tulajdonít a gyermekrablásban valamiféle szerepet.”⁴⁰ Zsoldos Attila 1997-ben megjelent monográfiájában – sajnos nem megjelölt kortársi vélelmekre hivatkozva, valamint kiemelve a valóban szembeötlő tény, hogy, mint írja: „V. István halála után Erzsébet és Joachim a legnagyobb egyetértésben készülődtek” László megkoronázására – nemkülönben hajlott rá, hogy hitelt adjon a királyné a bán felségárulásában való érintettségére vonatkozó vádnak.⁴¹

A kérdés körüli nézetkülönbségeket ez esetben is leginkább az eseménnyel kapcsolatos forrásanyagunk minimális és részint értelmezési nehézségektől terhes volta magyarázza. Egyedék székesfehérvári pártütéséről konkrétan mindössze egyetlen egykorú forrás emlékezik meg: Erzsébet anyakirályné Csák nembeli Domokos javára, 1271-ben kelt, már említett kiváltságlevele. Egy másik *privilegium*, IV. László közel másfél évtizeddel később, 1285

uralkodók. 9. köt. H., é. n. [Budapest, 2011.] 22., 24.; Zsoldos Attila: *Nagy uralkodók és kiskirályok a 13. században*. Magyarország története 4. H. n. [Budapest], 2009. 70.

³⁵ Hóman Bálint: *Magyar történet*. 2. köt. Budapest, 1935.² 589.

³⁶ Szűcs: *Az utolsó Árpádok*, 389–390.

³⁷ Szűcs: *Az utolsó Árpádok*, 215.

³⁸ Kristó Gyula: *Az Aranybullák évszázada*. H. n. [Budapest], 1976. 152–153.

³⁹ Kristó Gyula: *IV. László*. In: Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. H. n. [Szeged], 2001. 298.; KLE 15.

⁴⁰ Almási Tibor: *A tizenharmadik század története*. H. n. [Budapest], 2000. 153., 155.

⁴¹ Zsoldos Attila: *Az Árpádok és alattvalóik. (Magyarország története 1301-ig.)* Debrecen, 1997. 70–71. Zsoldos néhány évvel később is hasonlóan vélekedett, lásd: Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Budapest, 2005. 130.

augusztusában kiadott oklevele arról tájékoztat, hogy Fülöp fermói püspök, pápai legátus előtt – nyilván annak sürgetésére – Erzsébet királyné ígéretet tett, miszerint kárpótlásul 400 ezüstmárkát ad az akkori esztergomi metropolitának, Lodoméer érseknek székesegyháza építésére azon károk ellenértékéért, amelyeket a királyné és a fia bárói hívei okoztak Fülöp érseknek, valamint egyházának Székesfehérvár mellett László koronázásának idején.⁴² Erzsébet azonban megfeledezett a dolgról, vagy – és ez a lehetőség tűnik valószínűbbnek – egyszerűen nem kívánt emlékezni ígéretére, ami kissé meglepőnek hat, és egyszerűen szándékosságot sejtet, főként ha meggondoljuk, hogy Erzsébet nem csupán 1280–1281-ben, amikor a legátus Magyarországon tartózkodott, de még azután is legalább egy bő évtizedig igen tekintélyes bevételekkel rendelkezett. Anyakirálynéként országszerte számos, a királynéi birtokállományhoz tartozó uradalom maradt a kezén László király – alkalmasint 1273 nyarán történt – házasságkötése és menyje, Izabella, vagy ahogy azt mind gyakrabban nevezték hazai forrásaink az évtized derekától, Erzsébet megkoronázása után is.⁴³ Sőt, 1279-ben fia megbízta a Macsói és Boszniai Hercegségek kormányzatával, majd rövidesen a nemkülönben szép jövedelmeket biztosító Szepesség is joghatósága alá, ilyenformán pedig lényegében személyes tulajdonába került.⁴⁴ Az özvegy királyné által tehát nem teljesített fogadalmnak végül jó néhány évvel később az említett *privilegium* révén az ifjú uralkodó tett eleget, olyanképpen, hogy – az ígért, de elmaradt összeg fejében – az esztergomi érsekségnek adományozta a Komárom vármegyei Szakállost.

Elképzelhető esetleg, hogy a Székesfehérvár környéki fegyveres incidenssel szintén összefüggésbe hozható az anyakirályné egy másik, sajnos csak szűkszavú említésben fennmaradt, keltezetlen adománylevele, illetve annak egy töredékes információja. Erzsébet a szóban forgó – 1435-ben Bátorai István országbíró, majd azt még ugyanazon évben a helybeli kereszt-konvent által átírt –, a székesfehérvári polgárok javára szóló *privilegium*ában elmondja, azért adta nekik a város határain belül fekvő Novaj nevű birtokot, mert fia, IV. László király koronázásakor igen komoly károkat voltak kénytelenek elszenvedni.⁴⁵

Az említett források adatain kívül a *Continuatio Vindobonensis* már citált, viszonylag rövidke megjegyzése vonható még ide, amely, mint fentebb láttuk, annyit közöl csupán, hogy Egyed – az őt módfelett kedvelt – V. István halála után, mert félt a királynétól és a „magyaroktól”, testvérével, Gergely ispánnal Csehországba menekült.⁴⁶ Mivel a Monoszló fivérek a király uralkodása egésze alatt a kormány tagjai voltak, így István legutolsó, 1272. augusztus 3-án kelt oklevelében is a két évvel korábban elnyert bárói hivatalaik viselőiként szerepelnek, majd IV. László trónra lépését követően, szeptembertől azonban mintegy kilenc hónapig egyáltalán nem tűnnek fel okleveles anyagunkban, csaknem bizonyosnak tekinthető, hogy – miként történetírásunk régóta, hagyományosan véli – valóban ők szervezték és hajtották végre a királyné Székesfehérvár határában vagy távolabbi szomszédságában fekvő udvarháza elleni támadást. Mint már említettük, és azt Zsoldos Attila bizonyította, akciójukban ugyan csak Monoszló nembeli rokonuk, András fia Miklós korábbi országbíró is részt vett, miként

⁴² MES II. 205.

⁴³ Izabella megkoronázásának és Lászlóval való egybekelésének vélelmezhető időpontjára: Zsoldos: *Az Árpádok és asszonyaik*, 21., 192. A kérdés mindazonáltal szerfelett problematikus, a korábbi, eltérő véleményekre, a bizonytalanság okaira: Wertner Mór: *Az Árpádok családi története*. Nagybecslesek, 1892. 536–538.; Kállay: *Kutatások IV. László korára*, 47–48.

⁴⁴ Wertner: *Az Árpádok családi története*, 504–505.; Zsoldos: *Az Árpádok és asszonyaik*, 165–167.

⁴⁵ DL 640.; 641., regesztáik: ÁHHKO 332. sz.; Zsoldos Attila – Thoroczkay Gábor – Kiss Gergely: *Székesfehérvár története az Árpád-korban*. Székesfehérvár, 2016. 196.

⁴⁶ CFH I. 261., 783.

– az elszenvedett kudarc után – feltehetően társuk volt a kényszerű csehországi emigrációban is. Aligha tévedünk továbbá, ha feltételezzük, hogy a korábban úgyszólván elképzelhetetlen eset, az ország első főpapját ért verbális és talán fizikai atrocitás háttérében szerepet játszott valamiféleképp, hogy az 1270 előtti dinasztikus viszályok idején az idősegyházfő inkább IV. Béla táborához húzott. Ezt látszik talán valószínűsíteni az, hogy István 1270 májusában átvéve az ország feletti egyeduralmat, legelső intézkedései között leváltotta Fülöpöt a kancellári méltóságról, és saját bizalmasát, Bánca nembeli István kalocsai érseket nevezte ki a helyére.⁴⁷ Emellett felmerülhet természetesen az is, hogy Erzsébet fegyveresei – talán egy szerencsétlen félreértés nyomán – azt gyanították, hogy Fülöp valamilyen módon érintett a Monoszlók pártütési kísérletében.

Az összecsapás valamennyi körülménye közül a néhány ismert résztvevő, maguk a főszereplők személyén túl mindössze csupán egy momentum bizonyos: jelesül, hogy az nem Székesfehérvárott, a százados hagyományok szerinti koronázó városban zajlott le, hanem annak ekkoriban újjáépülő falain kívül, a település határában vagy szűkebb környékén – ugyanis az eseményről megemlékező mindkét oklevelünkben az „*apud* (illetve *apud*) *Albam Regalem*” helymegjelölést találjuk. A szakirodalom egészen a közelmúltig teljesen egybehangozóan úgy tartotta, Fehérvárott a 13. század második felében az uralkodócsaládnak két – főként a Szent István-napi országgyűlések alkalmával – rendszeresen használt palotája is állt. A legújabb kutatások ellenben megállapították, hogy a magyar királyok, illetve közelebbi hozzátartozói a korszakban valójában nem rendelkeztek rezidenciával a városban, és amikor oda látogattak, vélhetően a dinasztia magánegyháza és egyben régi, az előző század végéig, Châtillon Anna királyné, majd III. Béla végső nyugalomra helyezéséig preferált temetkezőhelye, a Boldogságos Szűz Mária-prépostság – alkalmasint az impozáns és fényes bazilikához hasonló igényességgel megépített – palotájában szálltak meg.⁴⁸ A vármegye keleti, Székesfehérvár körüli részén ugyanakkor számos királyi és legalább ugyanannyi királynéi birtoktest feküdt még két emberöltővel később, a 14. század közepén is. Az utóbbiak közé tartozott Nagyladány, Győri, Kér, Battyán a Sár mentén, távolabb, dél-délnyugat felé pedig Polgár. Hogy ezen királynéi jószágok egyikén vagy másutt, Fehérvár közvetlen közelében, annak valamelyik előtelepülése határában állt-e a szóban forgó *domus*, sajnos nem eldönthető. Ezek közül leginkább a várostól keletre elterült Novaj (más néven Noé) jöhet szóba, ahol a király és a királyné is rendelkezett tulajdonrészsel. Az utóbbit épp Erzsébet királyné idegenítette el a székesfehérvári polgárok javára, alighanem 1274 táján, a fia, IV. László koronázásakor őket ért károkért, mintegy kárpótlásképpen tett adományában.⁴⁹ A támadás időpontja szintén nem ismert pontosan. Mint láttuk, Erzsébet 1273-ban kelt kiváltságlevele alapján azt IV. László megkoronázása elé helyezhetjük, azaz valamikor szeptember 3. előtt, feltehetőleg néhány nappal, legfeljebb egy héttel korábban történt.⁵⁰ Ezek szerint Egyed mester talán épp névadó szentje, Egyed apát ünnepén, szeptember első napján vezette támadásra társait a királynéi udvarház ellen.

⁴⁷ Zsoldos: *Magyarország világi archontológiája*, 108.

⁴⁸ Zsoldos Attila: *Korai vármegyéink az újabb történelmi kutatások fényében*. Castrum, 11. (2010) 1. sz. 5–13.

⁴⁹ Zsoldos–Thoroczkay–Kiss: *Székesfehérvár története*, 232–233.

⁵⁰ Kállay Ubul Egyedék támadását – véleménye indoklásának mellőzésével – augusztus 15. és 31. közé helyezi. Kállay: *Kutatások IV. László korára*, 48. IV. László megkoronázásának időpontjára: Knauz Nándor: *Kortan. Hazai történelmünkhöz alkalmazva*. Budapest, 1876. 528.; Kállay: *Kutatások IV. László korára*, 49–50.

A lehetséges indítékok számbavételekor kiemelt figyelmet érdemel az egykorú *Continuatio Lambacensis* már idézett közlése, miszerint V. István halála után unokaöccse, Béla macsói és boszniai herceg a főhatalom megszerzésére vágyott, illetve tört volna.⁵¹ Az Árpád-dinasztia korábbi történetében a kezdetektől fogva több ízben is előfordult, hogy a törvényes, kijelölt trónutódot vagy épp magát az uralkodót valamely közeli vérrokona egy-egy hazai előkelői csoport vagy egy külföldi hatalom, egy idegen uralkodó támogatásával megkísérelte félreállítani és uralmát megdönteni. IV. László atyja, István király vádolta meg azzal IV. Bélát, hogy az méltatlanul és mindaddig ismeretlen módon elsőszülötti jogaiból való kirekesztésén ügyködik, a helyzet esetünkben azonban ennél épp a trónörököségi jog általános elveinek és gyakorlatának figyelembevételé miatt jóval bonyolultabb.⁵² A 11–13. századi magyarországi trónküzdelmekben azonban az uralkodóval szemben egyetlen eset kivételével mindahányszor legközelebbi rokonai, rendszerint öccsei, ritkábban pedig – mint III. István király esetében történt – nagybátyjai léptek fel trónigényükkel, mely belső viszályok és támadások alapját az utódlás elvének egyértelmű és konzekvens meghatározatlansága, a *primogenitura* vagy a *senioratus* közötti világos és következetes választás hiánya szolgáltatta.⁵³ Az egyedüli kivételt a Kálmán, illetve fia, II. István pártjához tartozó előkelők két, talán egymással is rivalizáló, szembenálló, szűk csoportjának gyorsan elbukott kísérlete jelentette, amikor is, alkalmasint 1128-ban, bizonyos Bors ispán és Iván nevű úr személyében – amennyire azt megítélni módunkban áll: vakmerő és teljesen átgondolatlan felbuzdulásból – királyt választottak a betegeskedő és saját nemzésű törvényes fiutód nélküli II. István ellenében.⁵⁴ Ez ugyanakkor azonnal kudarcba fulladt, és mind a királyjelöltekre, mind pedig az ismeretlen kilétű támogatóikra, felléptetőikre nézve példásan kemény retorziókkal járt, másrészt arra az ország és az uralkodóház történetének egyik legválságosabb, talán még az egyébként igen gyászos 13. század végi állapotoknál is nagyobb belső politikai megosztottságtól terhelt időszakban került sor. Emellett rendkívül fontos, sőt lényegi és külön is hangsúlyozandó körülmény az említett főúri szervezkedés, illetve királyválasztás vonatkozásában, hogy legalábbis a krónika elbeszélése alapján, II. István újabb súlyos betegsége miatt komolyan tartani lehetett annak közeli elhunytától, ami – az előkelők akkori tudomása szerint, minthogy a vak Béla herceg életben voltát és Magyarországon létét eltitkolták hívei – számukra egyúttal az Árpád-ház fiági kihaltával is fenyegetett. Az összeesküvő urak tehát minden bizonnyal épp e helyzetre akartak felkészülni, de a trónutódot(ok) kiválasztását, illetve azok nyilvános fellépését felettébb elhamarkodták. Okkal felmerülő és meglátásunk szerint inkább nemmel

⁵¹ *Continuatio Lambacensis*: „1272.: Stephanus rex Ungarie obiit, et sororius suus de Mathsa, volens sibi regnum indebite usurpare ab Ungaris occisus miserabiliter occubuit.”: CFH I. 773.; *Heinrici de Heimbrurg Annales*: „1272.: Mortuo autem rege Stephano, comes Egidius qui fuerat summus ipsius Stephani, transiit eciam ad regem Bohemie; et quia Henricus comes odio habiuit ipsum Egidium, nolebat ulterius manere cum rege Bohemie; set exiens de terra, cepit moliri insidias contra regem Ottokarum, et rei exitus probavit.” CFH II. 1131.

⁵² Zsoldos: *Családi ügy*, 11–12.

⁵³ Különösen a 12. századi történelmünk bővelkedik dinasztikus belviszályokban. Vö. Pauler: *A magyar nemzet története*, I. 286., 291., 295–306., 322–323., II. 13., 19–21., 33.; Kristó–Makk: *Az Árpádok*, 203., 206., 213., 216–218., 226., 228–229., 249. A kora középkori trónörököségi elvek és gyakorlat kérdéseire: Bagi Dániel: *Divisio regni, Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11 és a korai 12. században*. Pécs, 2017. 247–259.

⁵⁴ Kádár Tamás: *Saul herceg, Bors ispán és Iván úr. Megjegyzések, észrevételek a II. István király uralkodása vége körüli trónutódlási küzdelmek történetéhez*. Századok, 151. évf. (2017) 4. sz. 787–807.

megválaszolható kérdés másfelől az is, hogy vajon a régmúltban, közel másfél évszázaddal korábban történt főúri összeesküvésről egyáltalán hallottak, tudtak-e az 1270-es évek világi elitjének tagjai, köztük konkrétan Egyedék és társaik.⁵⁵

Visszatérve Béla macsói és boszniai herceg állítólagos trónutódkénti felléptetésének tárgyához, az egyik említett öröklési jogelv szerint sem volt megalapozottan indokolható, legfeljebb az *idoneitas* érve és igénye, illetőleg részben ebből következően felnőtt korú, illetőleg Lászlóval szemben körülbelül másfél évtizeddel idősebb volta szólhatott volna személye mellett.⁵⁶ Ezt azonban bizonyosan felülírta, hogy a herceg az elhunyt királlyal, Istvánnal és az uralkodóházzal – IV. Béla unokájaként – csupán nőágon állt rokoni kapcsolatban, a leányági örökösödési jogok pedig a fiági leszármazottakkal szemben minden tekintetben hátrányt szenvedtek, illetve a gyakorlatban, kivált pedig a trónnal kapcsolatban, fel sem merültek. Béla herceg koronára vonatkozó jogai tehát úgyszólván elhanyagolhatók voltak Lászlóval, valamint – mert súlyos hiba lenne megfedkezniünk róla – annak öccsével, az utódlási sorrendben utána az első helyen álló Andrással szemben. Egyedék mint az országos ügyekben és így a dinasztia – százados múltra visszatekintő és korántsem bonyolult és minden valószínűség szerint közismertnek is nevezhető – örökösödési jogrendjében úgyszintén járatos bárók mindezzel nyilvánvalóan teljesen tisztában is voltak. Ilyenformán véleményünk szerint, egyetértve a kérdésben nagyjából hasonlóképp állást foglaló Zsoldossal, alighanem kizárhatjuk Szabó Károly a macsói herceg trónra emelésének tervére vonatkozó – a *Continuatio Lambacensis* említett közlésére alapozott – feltevésének helytállóságát, a két nagy hatalmú főúr és szövetségeseik támadásának indítéka és célja feltehetően más lehetett.⁵⁷

Némiképp ezt látszik valószínűsíteni azon körülmény is, hogy – már amennyiben a későbbiekben kiderült egyáltalán, illetve a királyné is értesült róla, hogy mi vezérelte őket – Egyed és Gergely alig fél év elteltével látszólag különösebb gond nélkül elnyerte IV. László és anyja, az egyébként sejthetően igencsak haragtartó habitusú Erzsébet bocsánatát, sőt

⁵⁵ A kora középkori főúri szervezkedések kapcsán említést kell tennünk a II. András király elleni, 1210 vége előtti összeesküvésről is. A bárók egy – személyi összetételében sajnos ismeretlen – csoportja a király egy 1210-ben kelt oklevelének tanúsága szerint – András letételének céljával – követeket küldött a néhai Géza herceg, III. Béla öccse a Bizánci Birodalomban élő fiaihoz, hogy Magyarországra hívják őket, és egyikük elfoglalja a trónt (*Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomus III/1. Studio et opera Georgii Fejér. Budae, 1829. 100–101.). A konspiráció azonban már azelőtt kútba esett, mielőtt kibontakozott volna, az uralkodó egyik dalmáciai híve ugyanis elfogta a pártütők megbízottjait, és a levelekkel együtt a királyi udvarba vitte azokat, András pedig a jelek szerint gyorsan és könnyen felszámolta a szervezkedést (Pauler: *A magyar nemzet története*, II. 52.). Bár az ügy részleteiről nem tudunk semmi közelebbit, az feltétlenül jelentős különbség a szóban forgó mozgalom és Béla herceg, IV. Béla unokája állítólagos trónaspirációja, illetve trónkövetelőként való, vélelmezett felléptetése között, hogy Géza herceg fiai, a macsói herceggel ellentétben, nem „csak” nőági leszármazottai voltak a dinasztiónak, és talán az sem mellékes körülmény, hogy Gézának 1172-ben, jóllehet az előtte született, igen komoly esélye nyílt rá, hogy fivérével, (a későbbi III.) Bélával szemben megszerzi a királyi koronát, és – végezetül – alighanem még sok évvel később, bebörtönzései és emigrációi idején is számos párthíve akadt az országban. Pauler: *A magyar nemzet története*, I. 322–323.; Kristó – Makk: *Az Árpádok*, 226., 228–229.

⁵⁶ Béla herceg születését véleményünk szerint 1245–1248 körülre helyezhetjük, figyelembe véve, hogy 1265 elején IV. Béla névleg őt állította a királyi seregek élére (Kádár: *Egy rejtélyes politikai gyilkosság*, 412–413.). IV. László 1262-ben jött világra, lásd: Wertner: *Az Árpádok családi története*, 534.

⁵⁷ Zsoldos: *Az Árpádok és asszonyaik*, 130. Érdemes külön felhívni rá a figyelmet, hogy Béla herceg állítólagos trónigényének és a Fehérvár melletti támadásnak az összekapcsolása nem több történeti feltevésnél. Német kútfőink az utóbbi eseményről nem is tudnak, a hercegnek a főhatalom megszerzésére irányuló esetleges törekvése és Egyedék akciója között Szabó Károly vélelmezett összefüggést, ami tehát forrásaink révén nem bizonyítható.

egyidejűleg visszakerülve az udvari elit tagjainak sorába, a testvérpár egyúttal tekintélyes bárói hivatalokat is kapott. 1273. április vagy május folyamán Egyed macsói és boszniai bán, míg fivére ismét Vas vármegye ispánja lett.⁵⁸

Összegezve a fentieket, a felmerült értelmezések és magyarázatok közül az a legvalószínűbb, hogy Egyed ispán és összeesküvőtársai célja nem a királyné és Erzsébet – férje, az uralkodó elleni – feltételezett árulása résztvevőinek „megbüntetése”, hanem sokkal inkább Joakimnak és szövetségeseinek a trón mellől, illetve a hatalomból való drasztikus eltávolítása és ezáltal a megkoronázandó László herceg és vele esetleg anyjának közvetlen és kizárólagos ellenőrzésük alá vonása, durvábban és egyértelműbben kifejezve: kézre kerítése volt. Ha nem tévedünk a kérdést illetően, ez értelemszerűen egyben praktikusan azt is jelenti, hogy a trónörökös szintén a Székesfehérvár melletti királynéi udvarházban tartózkodott azon a bizonyos napon, vagy legalábbis, és ez ismét csak nem tűnik elképzelhetetlennek, a pártütők azt feltételezték vagy tévesen úgy tudták, hogy Lászlót is a királynéi lak falain belül találják. Ennek feltételezése alkalmasint Gut-Keled nembeli Joakim vonatkozásában is megköcskáztható. Az anyakirályné hivatkozott 1273. évi oklevele ugyan tagadhatatlanul még csak utalást sem tesz rá, hogy László is az udvarházban lett volna a támadás idején, ezt azonban vélhetően nem tekinthetjük perdöntő tényezőnek, annál is kevésbé, mert forrásunk, Erzsébet adománylevele gyaníthatóan a királyné szemszögéből, elsősorban a saját személyével szembeni hűtlenségre fókuszálva emlékezik meg a botrányos eseményről.⁵⁹

Végezetül még egy megjegyzés: Egyedék székesfehérvári „palotaforradalma” nem önmagában álló és kivételes válságjelenség volt, hanem annak egyik fontos és árulkodó állomásként mondhatni szervesen illeszkedett abba az általános politikai-társadalmi zűllési folyamatba, amely 1272 nyarán a trónörökös elrablásával vette kezdetét, majd kevesebb mint öt hónap leforgása alatt elvezetett egy másik Árpád-házi leszármazott elleni erőszakos bűncselekményhez, Béla macsói és boszniai herceg Héder nembeli Henrik, valamint bűntársai általi bestiális meggyilkolásához, és csakhamar, még IV. László uralkodása legelső éveiben nyílt belső háborúskodásba és korábban sohasem tapasztalt mélységű anarchiába torkollott.⁶⁰

TAMÁS KÁDÁR

The “Palace Revolution” of 1272 in Székesfehérvár

Around the turn of August and September 1272, probably a few days or weeks before the coronation of King Ladislas IV, a group of Hungarian aristocrats launched an armed attack near Székesfehérvár against the manor house of Queen Elizabeth, the widow of King Stephen V. Their attempt was unsuccessful, but the incident, beyond highlighting the deep internal divisions of the baronial elite, had important consequences. The leaders of the attack have long been identified as Egyed and Gregory of the kindred Monoszló, however, opinions are divided concerning the background, motive and purpose of the attack. Based on contemporary German sources among others it was suggested that the violent deposition of King Ladislas IV aimed at the ascension of his cousin, Duke Béla of Macsó to the throne. This is highly unlikely in our opinion, and it is not clear from the precise interpretation of the

⁵⁸ Szabó: *Kun László*, 11–12.; Zsoldos: *Magyarország világi archontológiája*, 51–52., 224.

⁵⁹ SzO I. 12–13.

⁶⁰ Szabó: *Kun László*, 4–24.; Pauler: *A magyar nemzet története*, II. 303–324.; Szűcs: *Az utolsó Árpádok*, 389–398.

sources that Egyed and Gergely had such intentions. Far more plausible is the explanation that the purpose of the "palace revolution" was to oust the heir to the throne, Joakim of the kindred Gut-Keled, who was kidnapped in Slavonia that summer, and his allies, and possibly to punish and execute them, as well as taking over the government by obtaining control over the Queen Mother and King Ladislas IV. In addition to the above issue, we also examine whether there are any traces – in extant medieval sources – of the rumors mostly appearing in literature that Elisabeth and Joakim maintained an adulterous affair around 1272.